

הרב יהושע מגנס שליט"א

ר"מ בישיבת מרכז הרב

דינא דגרמי¹

תוכן:

פרק א – ביאור מחלוקת ר' מאיר וחכמים בדינא דגרמי

פרק ב – ביאור דבר שעיקרו ממון

פרק ג – גדרי תשלומים במזיק ממון חבירו

פרק א. ביאור מחלוקת ר' מאיר וחכמים בדינא דגרמי

מחלוקת הרמב"ן ובעל ספר התרומות בביאור הגמ' בב"ק דף צ"ח

א. כתב הרמב"ן בקונטרס הגרמי אשר לו:

אשתכח השתא דר' מאיר הוא דדאין דינא דגרמי ולא אשכחן תנא דסבירא ליה כותיה, וכבר פרישנא לעיל דר' שמעון פליג עליה ולא דאין, ואי קשיא לך הא ר' שמעון סבירא ליה דבר הגורם לממון כממון דמי, הא לא קשיא דסמכין אמאי דאמרינן בגמ' לעיל (ב"ק דף צ"ח, ב') אימר דא"ר שמעון בדבר שעיקרו ממון בדבר שאין עיקרו ממון מי שמעת ליה, דר' מאיר מחייב אפי' בדבר שאין עיקרו ממון כגון שורף שטרות הואיל והוא גורם להפסד ממון, ואי נמי למאי דקס"ד בגמרא מעיקרא למימר דמחייב ר' שמעון דבר שאין עיקרו ממון כגון שורף שטרות, הני מילי בשורף, שהוא כשורף ממונו של חברו מאחר שדבר הגורם לממון כממון דמי, שהשטר חשוב ככיס מלא מעות והוא מזיק ולא גורם, אבל הגורם להפסיד ממון בלא מעשה כגון מחיצת הכרם שיאושו הוא הגורם, לר' שמעון פטור, וכן במוחל חוב (כתובות דף פ"ו, א') לר' שמעון פטור, וכן במראה דינר לשולחני וכל אביזריהו.

הרמב"ן מביא כאן שני חילוקים בין גרמי ובין דבר הגורם לממון. האחד, למסקנת הגמ', דגרמי שייך גם בשטר אף דאין עיקרו ממון, ואילו דבר הגורם לממון הוי רק בדבר שעיקרו

1. במשך זמן חורף, למדתי קונטרס דגרמי של הרמב"ן ביחד עם חבורה מתלמידי הישיבה המחכימים את רבותיהם. רוב הדברים הכתובים כאן נדונו בחבורה זו. הדברים נכתבו לזכר מרן ראש הישיבה זצוק"ל, הכהן הגדול, שזיכנו הבורא ית' ברוב חסדיו, להיות במחיצתו. אין לי שולחני, אבל גם מעות אין לי – בהסתלקותו לגנזי מרומים נגז הארון, ומקור נובע של תורה ויראה נסתם מעינינו. זכותו תגן עלינו ועל כל עם ישראל. אמן.

ממוון; חילוק שני, דגרמי חייב גם אם אינו עושה מעשה בידים, אלא מזיק במחשבתו, כגון במחיצת הכרם, כפי שהאריך בזה הרמב"ן בכמה מקומות בקונטרס דגרמי אשר לו. ואילו לר' שמעון דמחייב בדבר הגורם לממוון, אין זה אלא בעושה מעשה בידים, כגון השורף שטר חוב של חברו, דעל כך דנה הגמ' בב"ק. אך במוכר שטר חוב ומחלו, בזה לא היה הו"א לגמ' לומר דלר' שמעון יתחייב המוחל.

ב. הרמב"ן לשיטתו היה חייב לבאר כך, כיון שהוכיח לעיל דר' שמעון פליג על ר' מאיר וס"ל דגרמי פטור. משום כך, במסכך גפנו על תבואת חברו דייקור ר' שמעון ור' יוסי וקאמרו פטור אין אדם אוסר דבר שאינו שלו, ומדייק הרמב"ן מדלא קאמרי משום דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו. עיי"ש בדבריו. על כן, הרמב"ן היה מוכרח לבאר דהסוגיא דב"ק הדנה בחיוב השורף שטרו של חברו לר' שמעון, אינו אלא לענין דבר הגורם לממוון, אך לא משום חיובא דגרמי. ועל כן קבע את ההבדלים בין גרמי ובין דבר הגורם לממוון.

מה שפשוט לרמב"ן דלר' מאיר דדאין דינא דגרמי חייב גם בדבר שאין עיקרו ממוון, היינו משום סוף הסוגיא דב"ק מביאה את דברי אממר דמאן דדאין דינא דגרמי מחייב בשורף שטרו של חברו. אמנם הש"ך (סי' שפ"ז אות א') הק' מנלן לאממר הא דלר' מאיר לא בעינן דבר שעיקרו ממוון, כשו"ט של הסוגיא אליבא דר' שמעון. ומכאן הוכיח דדינא דגרמי אינו אלא קנסא מדרבנן. עיי"ש בדבריו שהאריך בכל זה.

ג. אמנם בספר התרומות מצאנו שיטה שונה, וחולק בזה על הרמב"ן וס"ל דגם לר' שמעון דנים דינא דגרמי. וכפי שכתב (שער נ"א, חלק ו' אות ח'):

... וכל זה רחוק מן השכל וכו' שהרי שורף שטרותיו של חברו פסקנו שאע"פ שאין גוף השטר ממוון, כיון שהוא גורם לאבד ממוון חברו חייב. וכדאסיקנא התם אמר אממר מאן דדאין דינא דגרמי מגבי ביה דמי שטר מעליא, דקי"ל כרבי שמעון דאמר דדבר הגורם לממוון כממוון דמי ואפילו בדבר שאין גופו ממוון, דכיון דשורף ועביד בידים או קורע שטרותיו של חברו דינא דגרמי הוא ואע"פ שהוא הזיק שאינו ניכר, הרי גרם לאבד ממונו של זה וחייב.

ובהמשך דבריו מביא ספר התרומות את דברי הראב"ד:

גם הראב"ד ז"ל כתב בתשובתו הריני מוסר לך מה שנראה לי לענין פסק דינן והלכה למעשה פלוגתא דרבי שמעון ורבנן, הוי ידוע שדעתנו נוטה לקבוע מסמרות כרבי שמעון דאמר דבר הגורם לממוון כממוון דאמי, ודינא דדבר הגורם שייך בדינא דגרמי.

הרי שספר התרומות והראב"ד² פסקו כר' שמעון³.

2. מה שהביא ספר התרומות מהראב"ד, כתבו המגיה על חידושי הראב"ד על ב"ק וכן המגיה על ספר התרומות (הוצאת מכון ירושלים) שלבסוף הראב"ד חזר בו. והוכיחו כן, כיון דאין הראב"ד משיג על הרמב"ם דפסק שלא כר' שמעון.
3. בשו"ת צמח צדק (חחו"מ סי' א' אות ד') הביא תשובות המהר"ם מרוטנברג (דפוס פראג סי'

ענה יוצא לנו דספר התרומות והרמב"ן פליגי בביאור הגמ' בב"ק (דף צ"ח, ב'). רב הונא בריה דרב יהושע קאמר התם דשורף שטרותיו של חבירו פטור גם לר' שמעון, דכי קאמר ר' שמעון דבר הגורם לממון כממון דמי היינו דבר דעיקרו ממון, ושטר אין עיקרו ממון. ושוב קאמר אמימר דמאן דדאין דינא דגרמי השורף שטרותיו של חבירו חייב. הרמב"ן סובר דרתי מילי נינהו: לר' שמעון השורף שטרותיו של חבירו פטור, גם למ"ד דבר הגול"מ

תתי"א) שחייב תופס ממון חבירו להחזיר אם תפס מביתו של נפקד, משום דהמפקיד יחייב את הנפקד, והוי גרמי ודבר הגורם לממון. התשובה מוזכרת בקצרה בש"ך (ס' נ"ח אות ז') והק' הצמח צדק דהרי הלכתא דדבר הגורם לממון לאו כממון דמי. ועיי"ש שהאריך לתרץ את דברי המהר"ם ב"ב ע"פ שני תי' התו' בב"ק. ושוב כתב דלא דמי, דכל המחלוקת בין התנאים אי גרמי או דבר הגורם לממון חייב הוא רק בדיעבד. אך לכתחילה ודאי לכו"ע אסור לגרום נזק לזולת, דהוי כמו כל גרמא בניזיקין דפטור אבל אסור. וכתב הצ"צ דגם למ"ד דבר הגורם לממון לאו כממון דמי, יש איסור להזיק, דחמירא דבר הגורם לממון יותר מגרמא. דבגרמא ליכא מ"ד דחייב. ואילו בדבר הגורם לממון איכא פלוגתא דתנאים אי חייב או פטור. וא"כ זה ודאי דאיכא איסור להזיק אדם בדבר הגורם לממון. ועל כן אמרינן ליה לא לתפוס. וזה מתאים למה שכתב הש"ך בשם המהר"ם דלא יכול לתפוס. אמנם אם תפס, לכאורה אי אפשר להוציא מידו. עיי"ש בדבריו.

לפי דברי הצ"צ יוצא דכוונת המהר"ם בתשובה הנ"ל שיש לאסור לתפוס מחמת שתי סיבות – שהוא מחייב ממון בגרמי, וגם משום דתופס מהנפקד דבר הגורם לממון לדידיה. אמנם אם היינו אומרים דס"ל למהר"ם כספר התרומות וכראב"ד, אזי לא קשיא, שלפי האמת תרתי בעינינו: האחד, דיחשב לממונו של הנפקד מדין דבר הגורם לממון, והשני, דנחשב למזיק משום דינא דגרמי משום דאיכא פסידא לנפקד על ידי תפיסתו. וכנראה שלא רצה הצ"צ להעמיד את דברי המהר"ם ב"ב שמובאים להלכה ברמ"א ובש"ך על פי דעתם של ס"ה והראב"ד, דאין פסקינן הלכתא כוותיהו. אמנם עיי' בקצוה"ח (ס' צ"א אות ז') שהאריך בדברי ספר התרומות המובאים להלכה בענין חנווני על פנקסו. סה"ת פסק דאם בעל הבית מכחיש שאמר לחווני שיתן לפועליו, אזי חייב שבועת היסת. ואם טען שאמר לחווני רק על חמישים, והחמישים הנוספים אינו חייב, חייב שבועת מודה במקצת. וזה שלא כדברי הר"ן ועוד דס"ל דכל דהתביעה תלויה בשבועת הנוטלין, אין שבועה דאורייתא, דמי יימר דישבע. וכתב על כך ספר התרומות, דהוי כשטר חוב דחייב להשבע עליה, דדיינינן דינא דגרמי ודבר הגורם לממון כממון דמי. ותמהו המפרשים מה כוונתו. הש"ך הבין שכוונתו שחייב התשלום לחווני הוי משום דינא דגרמי, ודחה, דאין זה אלא כחוב רגיל. אמנם הקצות שם פירש דספר התרומות פסק כר' שמעון דדבר הגורם לממון וכו', והיינו משום דגם דינא דגרמי חייב, ומישך שייכא אהדדי. וכמו שכתב הראב"ד. וס"ל לספר התרומות דתביעת החנווני הוי דבר הגורם לממון, ועל כן שפיר יש לחייב עליה שבועת מודה במקצת, כמו בכופר בשטר. דעל ידי דהוי גורם לממון, נחשב לגופו ממון, ומשתבע עליה. ומשם הק' הקצות על הטור דפסק דהשורף שטרותיו של חבירו פטור. ותי' דרק לענין שטר פסק דפטור, משום דאין עיקרו ממון, אך בעיקר דינא דדבר הגורם לממון וכו', ס"ל כר' שמעון.

ולפי זה שפיר יש לומר דגם המהר"ם ב"ב פסק בזה כספר התרומות והלכתא כר' שמעון דדבר הגורם לממון כממון דמי.

כממון, בעי דבר שעיקרו ממון, ושטר לאו עיקרו ממון. ולר' מאיר דדאין דינא דגרמי, גם אחרי שידענו דשטר אין עיקרו ממון, בכל זאת השורף שטרותיו של חבירו חייב, דהפסיד לו ממון. וכן נראה דס"ל לתו' (ב"ק דף ע"א, ב', ד"ה וסבר ליה כר"ש). ואילו ספר התרומות ס"ל דמסקנת דברי אממר דבעינן דוקא תרוייהו, דהיינו גם גרמי וגם דבר הגורם לממון. וצ"ל דכל אחד לחודיה אינו מחייב. לר' מאיר משום דאינו ממון, ולר' שמעון משום דאי לא דיינינן דינא דגרמי, בעינן דבר דעיקרו ממון.

האם לר' מאיר גרמי נחשב מעשה או חייב אף שאינו נחשב מעשה

ד. אפשר לבאר את מחלוקת הרמב"ן וספר התרומות בשני אופנים.

הנה, זה פשוט דלרבנן דר' מאיר בעינן מעשה נזק, כפשט הפסוק "מכה בהמה ישלמנה". ועתה יש לדון מהי שיטת ר' מאיר. יש לומר דס"ל דגרמי הוי מעשה לענין אדם המזיק, ואפשר לומר דס"ל דגרמי חייב על הפסד ממוני של הזולת גם אי ליכא כלל מעשה.

והנה, לענין מלאכת שבת, הגמ' בהכונס (דף ס', א') מחלקת דבשבת חייב בזורה ורוח מסייעתו דמלאכת מחשבת אסרה התורה. ואילו בנזיקין זורה ורוח מסייעתו חשיב גרמא. מכאן למד אבן העוזר (ס' שכ"ח) דאי בנזיקין חייב, כ"ש דהוי חילול שבת. והנה, שם אבן העוזר תולה את החיוב במזיק בברי הזיקא. ועל כן ס"ל דהמעמיד בהמה על קמת חבירו חייב לשלם. אך המעמיד בהמה על קמת חבירו בשבת פטור, משום שחטר בכה"ג מלאכת מחשבת, כי אין כוונת בעל הבהמה שהבהמה תתלוש. הגדרת ברי היזקא נלמד מדין גרמי. לפי זה יש מקום לומר דגם בשבת היכא דעל ידי מעשיו ברי התוצאה, דהוא הגדרת גרמי, הוי מעשה שבת. ויש לדון בזה עוד.

עיי' בסנהדרין (דף ע"ו, ב') מחלוקת רבינא ורב אחא בר רב בדין מצמצם בבהמת חבירו, דלרבינא חייב ולרב אחא פטור. ומבאר הר"ן שם דפליגי בדינא דגרמי. דרבינא מחייב בדינא דגרמי ויליף ליה בק"ו ממצמצם שהורג את הנפש. והנה, התם שמואל יליף ליה חיוב מצמצם מפסוק. משמע דאילו לא הפסוק, לא היינו מחשיבים מצמצם כמעשה. וכיון דרבינא לומד מרוצח בק"ו דגרמי חייב, ממילא מוכח דמאן דמחייב בגרמי, ס"ל דהוא מעשה. ומאן דלא מחייב, ס"ל דהוא דין מיוחד ברוצח, משום חומרת רוצח ולא יליפינן מיניה לשאר דוכתיה.

ועיי' עוד בקצוה"ח (ס' ש"ח אות ב') שכתב שאין חיוב ד' דברים במזיק אדם על ידי גרמי. עיי' שם דאיירי באומר לאדם שיכול להוסיף על משאו ולא יזיק לו. וכן כתב (ס' של"ג אות ב') לגבי הטעה את הפועלים שאין לחייב את בעה"ב משום שבת דפועלים, כיון דאינו אלא גרמי, כמראה דינר לשולחני, וגרמי חייב רק בנזק ולא בד' דברים.

אמנם כתב שו"ת דברי חיים (ח"א חו"מ ס' מ"ב) דנעלם מהקצות דברי הרמב"ן דעיקר חיוב גרמי ילפינן משבת. ונראה דכוונתו למה שכתב הרמב"ן מדוע לר' מאיר פטור בהיזק שאינו ניכר, סוף סוף הפסידו ממון. ותי' דכל דאינו יכול לומר הרי שלך לפניך, נזק ניכר הוא. והביא ראיה משבת, דהיינו מדקאמר הגמ' (בבא קמא דף פ"ה, ב') דאיכא שבת ללא נזק,

וכגון בדהרזקיה באנדרונא ובטליה. והק' הרמב"ן בשלמא לר' מאיר ניחא דחייב אבל לחכמים קשה, הרי גרמא בנזקין הוא. ותני' הרמב"ן דמההיא שעה דהזרקה מתחייב. על כל פנים מוכח שיטת הרמב"ן דכל שבת הוי בכלל גרמי וחייב.

ונראה דטעמא דמאן דלית ליה חיוב בד' דברים על ידי גרמי כיון דס"ל דגרמי אינו מזיק בידים. ועל כן אין לחייבו בד' דברים דהתם מזיק בידים בעינן.

ה. ועתה נוכל לומר דבזה גופא נחלקו הרמב"ן ובעל ספר התרומות. דבעל ספר התרומות ס"ל דכל מחלוקת ר' מאיר וחכמים היא בגדר מה חשוב מעשה. אבל אין ביניהם מחלוקת בעיקר החיוב של מזיק. ועל כן ס"ל ל' לסה"ת דבעינן דוקא חפץ שיחשב ממון. ועל כן בשטר, שאין גופו ממון, אי דבר הגורם לממון כממון דמי, שפיר איכא לחייב לר' מאיר. אך אי דבר הגורם לממון לאו כממון דמי, אין לחייב גם אליבא דר' מאיר. וכיון דאמימר קאמר דלר' מאיר שורף שטרותיו של חברו חייב, על כרחך דס"ל כר' שמעון דדבר הגורם לממון כממון דמי גם בחפץ שאין עיקרו ממון.

אבל הרמב"ן ס"ל דגרמי הוי גדר חדש של מזיק, דהיינו החיוב הוא על הפסד ממוני, ועל כן גם אם אין כאן חפצא שניזוק, חייב⁴.

ו. בזה יש להבין גם את שיטת הרמב"ן דבהמה שנפלה לבור והבאישה את מימיו פטור, דגרמי דאדם חייבה התורה ולא גרמי דבהמתו. והיינו משום דס"ל לרמב"ן דגרמי לא עביד מעשה. אך יש להסתפק לפי מאן דס"ל לדר' מאיר חיוב גרמי הוא משום דהוי מעשה, מה יהיה הדין בגרמי דבהמתו. ויש לומר דגם הר"ן שכתב בסוגיא דמצמצם דגרמי הוי מעשה, לא כתב כן אלא אלא באדם ולא בבהמה, דהלימוד מרוצח הוא מאדם הרוצח בלבד. ואין זו סברא ברורה, ולמעשה צ"ע⁵.

ביאור נוסף במחלוקת הרמב"ן וסה"ת: הפסד ממון או הפסד חפץ

ז. עוד יש לומר דבין לרמב"ן ובין לסה"ת לר' מאיר לא בעינן מעשה מזיק, ולא על כך מתחייב. וגם סה"ת יכול לסבור כרמב"ן דעל מחשבה לחודא חייב. וזהו ביאור דין מחיצת הכרם שנפרצה, דחייב מדינא דגרמי.

והנה, הפסוק המחייב אדם דאזיק ממון חברו כתיב "מכה בהמה ישלמנה" בסוף פרשת אמור. עתה נאמר דלפי רבנן בעינן דוקא דומיא דקרא, דהיינו דומיא דמכה בהמה, דאיכא מעשה מזיק. אך לפי ר' מאיר לא בעינן דוקא דומיא דקרא, ואין הפסוק ממעט אלא גרמא

4. לפי זה נמצא שבין לרמב"ן ובין לספר התרומות יש לחייב שבת ללא חובל משום גרמי. לפי הרמב"ן לפי שהפסידו ממון. ולפי ספר התרומות משום דגרמי הוי מעשה. דלא כמו דברי קצוה"ת.

5. וכן צ"ע מה שכתב הרמב"ן לחלק בין הבאיש מימיו דאתי ממילא ובין בהמה שקרעה שטר חוב, דהרמב"ן דן דיתחייב דאיכא מעשה, אף דעצם הנזק הוא בגרמא.

בנזקין, דלכו"ע פטור אף שאסור. וחייב מזיק הוא מפסיד ממון חבירו, כלשונו של סה"ת שהבאתי לעיל.

אלא דעדיין יש מקום לדון אליבא דר' מאיר, אף דלא בעינן מעשה מזיק, האם בעינן שיהיה חפצא שניזוק. ויש לומר דבזה נחלקו הרמב"ן והסה"ת. הרמב"ן ס"ל דלר' מאיר לא בעינן כלל חפצא כדי להתחייב. ואילו סה"ת ס"ל דגם לר' מאיר בעינן חפצא דניזוק.

ממילא נחלקו אי לר' מאיר איכא חיוב גם בשורף שטרותיו של חבירו גם למאן דאמר דבר הגורם לממון לאו כממון דמי. הרמב"ן ס"ל דעיקר החיוב לר' מאיר הוא במפסיד ממון חבירו. ועל כן מחייב גם בשורף שטרותיו, וגם במוכר שטר ומוחלו. ואילו ספר התרומות ס"ל דר' מאיר מחייב על הפסד ממון חבירו, אבל איכא תנאי דבעי מזיק חפץ. ועל כן אין לחייב לר' מאיר שורף שטרותיו של חבירו אלא אם כן ס"ל נמי דדבר הגורם לממון כממון דמי.

ח. גם לפי דרך זו בביאור ספר התרומות זה מבואר היטב הגמ' אליבא דסה"ת. אמיר קאמר דלר' מאיר חייב בשורף שטרותיו של חבירו מדינא דגרמי. וכיון דליכא חיוב אלא היכא דאיכא חפצא דניזוק, על כרחך דס"ל כר' שמעון דדבר הגורם לממון כממון דמי. וא"כ על כרחך דלאמימר אין דבר הגורם לממון תלוי בדבר שעיקרו ממון.

ואילו לפי הרמב"ן, דלר' מאיר איכא חיוב במפסיד ממון חבירו גם היכא דליכא כלל חפצא דניזוק, אין כל ראייה מדברי אמיר לחקירה אליבא דר' שמעון אי דבר הגורם לממון כממון הוא רק בדבר שעיקרו ממון או לא.

ט. והנה, יש לומר אליבא דספר התרומות דאין החיוב על חפצא תנאי בעלמא, אלא הוא גדר בחיוב תשלומים. דהיינו, אמנם החיוב הוא משום דהפסיד ממון לחבירו. אך התשלום הוא דוקא במה שמחזיר לחבירו את החפץ הניזוק. והוא פשט הכתוב "מכה בהמה ישלמנה".

מחלוקת הרמב"ם והתו' השורף שטר חוב של חבירו כמה צריך לשלם

יא. על פי זה נוכל לגשת למחלוקת הרמב"ם והתו' דנחלקו בשורף שטרו של חבירו, כמה צריך לשלם. שיטת הרמב"ם (פ"ז מחובל ומזיק הל"ט) שצריך לשלם את שווי החוב. אך התו' (ב"ב דף קמ"ז, ב', ד"ה המוכר) ס"ל דצריך לשלם לו שווי השטר בשוק ולא שווי החוב.

וי"ל דמחלוקתם תלויה בנ"ל. אם החיוב הוא על הפסד ממון, הרי שעל ידי ששרף את שטרו של חבירו, נחשב שהפסיד לו את שווי החוב. אבל אם החיוב הוא החזרת חפץ על ידי שוויו, הרי השטר אינו שוה את כל החוב, ואין לו אלא שווי בשוק.

יב. עוד יש לבאר את מחלוקת הרמב"ם והתו' באופן אחר, שהרי אין גוף החוב תלוי בשטר, וגם אם אין שטר, החוב מוטל על הלוח לשלם למלוה. וא"כ יש לומר דדוקא בשטר ס"ל לתו' דאין זה נחשב להפסד החוב, כיון דהלוח חייב בתשלומים ויכול לשלם. ומה שהפסיד

למלוה אינו אלא יכולת הגביה. ועל כן ס"ל לתו' דשווי הגביה הוא הוא שווי השטר בשוק. ואילו הרמב"ם סובר שהפסד יכולת הגביה מהווה הפסד של החוב עצמו.

אמנם זה ודאי דאין לומר דאיכא חיוב בשורף שטרו של חבירו היכא דהלוה מודה ומוכן לשלם. על כרחך דאיירי דאינו מודה. אמנם בזה הק' הדברי משפט (סי' שפ"ו), דאם אין ידועה כפירתו של הלוה אלא בשעה שבא המלוה לפרוע מיניה, נמצא דהוי גרמא ולא גרמי, דאין הנזק מידי אלא בשעת הכפירה. ועל כן העמיד את דינא דשורף שטר בגברא אלים שידוע שאינו רוצה לשלם.

אך לפי התו' אין צריך לכל זה, דהשורף מיד הפסיד למלוה את השטר, ולשטר זה יש שווי בשוק. ועל כן יש כאן חיוב מידי. אלא שאם הלוה משלם, לא יזכה המלוה בשווי השטר, כי לא יתכן שיקבל את החוב, וגם את שווי השטר. ולא ניחא להו לתו' לומר דאיירי דוקא באדם אלים שידוע שלא ישלם.

ויש לומר דגם התו' יודו לרמב"ם, אם יש הלוה הוא אדם שלא ישלם אלא אם כן יוציאו שטר, שיש הפסד מידי של כל שווי החוב, וצריך לשלם את כולו. ורק אם מדובר באדם רגיל, שאין זה ברי הזיקא, דהיינו ברי שיכפור, ס"ל לתו' דצריך לשלם רק את שווי השטר.

יג. עוד יש לומר בדעת הרמב"ם, דגם אי לא איירי באדם אלים שלא ישלם אלא אם כן יש שטר, ס"ל לרמב"ם דהוי היזק מידי וצריך לשלם את כל החוב. והיינו על פי מה שכתב הש"ש (שמעתתא א', פרק כד) דאף דשטר העומד לגבות לאו כגבוי דמי, לענין כמה דברים חשבינן ליה כגבוי. עיי' שם מה שהביא המהרי"ן לב דברי הרמב"ן דבשטר לא הוי להוציא. ועיי' עוד מה שכתב הגאון ר' איסר זלמן מלצר באבן האזל (השמטות ומילואים לסוף חלק רביעי, ספר משפטים א', דף פו, ב'), שאמר לו הגאון מו"ר הגר"א בורודיאנסקי בשם ר' חיים דבשטר דאמרינן שטרך בידי מאי בעי, אין זו ראייה והוכחה, אלא זוהי זכות שנתן הלוה למלוה לגבות בשטרו.

ולפי זה יש לומר דס"ל לרמב"ם דאם איבד את שטר חבירו בידיים, זה כאילו איבד לו זכות בחוב, דהוי כגבוי כבר. ועל כן יש להחשיבו כאילו הפסידו מיד בשעה ששרף את השטר. אלא שאם הלוה ישלם את החוב, זה פשוט שאין השורף צריך לשלם, דסוף סוף אל איבד המלוה את ממונו, וכפי שכתבנו אליבא דתו'.

המשך עיון בדברי בעל התרומות

יד. נשוב לדברי ספר התרומות, יש לומר דמה שהכריח את ספר התרומות, הוא דין דהיזק שאינו ניכר, דגם לר' מאיר מוכח בגמ' דלא שמיה היזק. וכפי שכתב הרמב"ן בהמשך דבריו. ולפי הרמב"ן קשה, כפי שמקשה בעצמו בהמשך, מדוע לא יתחייב לר' מאיר, הרי הפסיד ממון חבירו. עיי' שם מה שתי', ובעזה"י בהמשך נעמוד על ביאור דבריו. אך לפי שה"ת אין זה קשה, דגם לפי ר' מאיר בעינן דיזיק חפצא של חבירו, וכיון דהוי היזק שאינו ניכר,

והחפצא לא ניזוק, אין מקום לחייב ממון משום מזיק. ורק היכא דהוי דבר הגורם לממון חייב בכה"ג.

טו. והנה, בעל ספר התרומות מביא את דברי הראב"ד שדבר הגורם לממון שייכא לדינא דגרמי. והיינו כקושית הרמב"ן בתחילת דבריו, כיון דר' שמעון ס"ל דאיכא חיוב בדבר הגורם לממון, גם בגרמי יהיה חיוב. ולכאורה אין קשר בין הדברים. דבר הגורם לממון מתיחס לשאלה מהו ממון, ומיהו בעלים על ממון. אבל דינא דגרמי הוא תלוי אי בעינן מעשה בידים כדי לחייב את המזיק.

הבחנה זו בין גרמי ובין דבר הגורם לממון כלולה בשני החילוקים שעושה הרמב"ן בין דבר הגורם לממון ובין גרמי: גרמי חייב משום הפסד ממון, וממילא אין צורך דבר שעיקרו ממון, וגם אין צורך במעשה מזיק כדי להתחייב. משא"כ דבר הגורם לממון אינו עוסק בעניינים אלו. ועל כן לר' שמעון בענין הגדרת חיוב מזיק בתורה, אין חילוק בינו ובין חכמים, דבעינן דוקא דבר שעיקרו ממון, וכן בעינן מעשה בידים.

אמנם על פי הנ"ל, דברי הראב"ד מובנים. שהרי לפי הנ"ל גם ר' מאיר ס"ל דבעינן חפצא כדי לחייב, דומיא דבהמה דקרא, ואינו חייב על הפסד ממון בלבד. וכיון שפשיטא לאמימר דר' מאיר מחייב במזיק שטרותיו של חבירו, צריך לומר דדבר הגורם לממון הוי חפצא דממון, וחייב עליה. אך דבר שאין גופו ממון, ואינו גורם לממון, לא יחשב כחפצא דניזוק.

טז. וכן יש לומר דמה שהכריח את הרמב"ן, הוא קושית הש"ך, מנלן לאמימר דלר' מאיר לא בעי דבר שעיקרו ממון. והיינו משום דלרמב"ן אין זה קשה כלל, דבזה חלוק החיוב במזיק ממון חבירו אליבא דחכמים ואליבא דר' מאיר. חכמים ס"ל דבעינן מעשה מזיק ממש כדי להתחייב. ועל כן יש מקום לדון אי דבר הגורם לממון שאין עיקרו ממון הוי חפצא דממון. ואליבא דר' מאיר דהחייב הוא על הפסד הממון, ודאי לא בעי למהוי עיקרו ממון. אבל לסה"ת דבעי דוקא חפצא, קשה לכאורה קושית הש"ך, מנלן לאמימר דלר' מאיר לא בעי עיקרו ממון. ואי נימא דסברא דנפשיה היא דלא בעי עיקרו ממון כלל, אם כן מדוע קאמר אליבא דר' מאיר, ולא אליבא דר' שמעון דבו עוסקת הסוגיא.

אמנם לדעת ספר התרומות, בין אם נבאר שלשיטתו בעינן מעשה לר' מאיר, ובין אי לא בעי מעשה, עדיין תקשה קושית הש"ך וצ"ע.

ואולי נחלק, דדוקא לחכמים, דבעו מעשה כדי להתחייב, בעינן נמי עיקרו ממון. כלומר, כיון דבעינן מעשה מזיק כדי להתחייב, בעינן נמי חפצא כדי שיחשב מעשה. אבל לר' מאיר, דאינו מצריך מעשה כדי להתחייב, אין צורך בעיקרו ממון. ובעזה"י בהמשך נעמוד על ביאור הגמ' לפי סה"ת.

ב. ביאור דבר שעיקרו ממון בסוגיא דב"ק

בענין דבר שעיקרו ממון, צריך לבאר את השו"ט של הגמ' אי לר' שמעון בעינן דבר שעיקרו ממון כדי שיחשב דבר הגורם לממון או לא.

שתי לשונות בפסחים אם דבר הגורם לממון הוא בדבר בעין

יז. בביאור השו"ט של הגמ' היה אפשר לומר על פי מה שהגמ' דנה בריש פסחים (דף ה', ב' – ו', א') במפקיד אצל חבירו חמץ דהנפקד עובר על ב"י וב"י בפסח, משום דהוי דבר הגורם לממון. יש שם שתי לשונות. לפי הלישנא קמא, רק לרבנן בעינן פסוק לחייב על ב"י בחמץ שקיבל עליו אחריות. אך לר' שמעון, כיון דהוי דבר הגורם לממון, אין צריך פסוק, כיון דהוי בכלל "לך"⁶. אך ללישנא בתרא, גם לר' שמעון בעינן פסוק, משום דכל זמן שהחמץ בעין לא הוי גורם לממון.

ולכאורה מדברי הרמב"ן מוכח דהכריע כלישנא קמא, דקאמר הכא בהמשך דבריו דהשורף שטרו של חבירו, הוי כשורף כיס מלא מעות. אך לפי הלישנא בתרא דפסחים, כל זמן שהשטר קיים, לא הוי בכלל דבר הגורם לממון.

6. ולפי"ז דנו האחרונים בהרחבה, מדוע לר' שמעון בעינן למימר בחמץ מו' שעות ולמעלה עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו כדי לעבור עליו בב"י וב"י, הרי לדידיה חמץ לאחר הפסח מותר בהנאה, וא"כ הוי דבר הגורם לממון וכממון דמי. ואולי י"ל לר' שמעון דדבר הגורם לממון, הוא רק כשיש דין שחל עכשיו, שמחמתו גורם לממון לאחר מכן. כגון פקדון, שיש חובה על הנפקד, או הקדש, שיש דין קרבן על החפץ עתה. אבל מה שדבר זה חמץ עתה, אין זה הסיבה להיתר של אחר זמן. ועל כן גם ר' שמעון מודה, דאי רק משום ההיתר של חמץ, אין החמץ נחשב דבר הגורם לממון. אמנם זה אינו, שהגמ' (פסחים דף כט, ב') מעמידה מאן דס"ל דהאוכל חמץ של הקדש בפסח דמעל, כר' שמעון, דס"ל דחמץ בפסח הוי דבר הגורם לממון, דמותר לאחר הפסח. אמנם עיי' שם במאירי שכתב (דף כט, א'): ויש פוסקים שמאחר שבשעה שאכלה אינו ממון וכו' אע"פ שסופו להיות ממון, אין זה אלא דבר הגורם לממון ודבר הגרל"מ אינו ממון. אלא שמכל מקום אע"פ שהסוגיא מוכחת כן, אפשר שאין זה דבר הגורם לממון לבד, שהרי הוא בעצמו יותר לאחר הפסח. ע"כ.

הרי שהמאירי מחלק בין דבר הגורם לממון דר' שמעון ובין חמץ בפסח. והנראה בכוונתו שבכל דבר הגורם לממון, עצם החפץ אינו ממון מעצמו, אלא רק מחמת דבר אחר. ובזה נחלקו ר' שמעון וחכמים. אבל בחמץ, כיון דהוא עצמו יהיה מותר לאחר זמנו, אין זה בכלל פלוגתא דר' שמעון וחכמים. ונראה בכוונתו, שלפי ר' שמעון דחמץ לאחר הפסח מותר, אין הבעלים של החמץ צריכים לעשות קנין חדש לאחר הפסח, אלא ממילא הוי החמץ שלהם. ועכצ"ל דהוי שפיר דידיה, אלא דאיסורא לזמן רביע עליה. אך אין זה יוצא לגמרי מרשותו. ואין זה תלוי כלל בגדר דבר הגול"מ אי הוי כממון או לא, דעצם האיסור של חמץ אינו מפקיע לגמרי. ולפי זה שפיר קשיא, אי ס"ל כר' שמעון דחמץ לאחר הפסח מותר בהנאה, מדוע צ"ל דעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו לעבור עליו. הרי כיון דחוזר לרשותו, שפיר הוי ברשותו.

אמנם בזה יש לומר, דכדי לעבור בב"י וב"י, בעינן רשותו הגמורה של הבעלים. וכמו שיש ראשונים הסוברים דחמץ שאינו יודע אינו עובר עליו, כי חסר ביראה לך וימצא לך, כן בכל חמץ, כיון דאסור בהנאה בתוך הפסח, הו"א דאף דיש לו איזה קנין ושייכות בחמץ, אין זה בכלל לך דקרא. על זה בא התורה וחדשה דעשאו הכתוב כאילו הוא לגמרי ברשותו.

יח. והנה, יש לומר עוד, דמסקנת הגמ' דהכא היא כלישנא קמא התם, דגם בזמן שהחמץ קיים הוי דבר הגורם לממון, דהיינו בעינן דבר שיכול לחול עליו שם ממון. וזו כוונת הגמ' דבר שעיקרו ממון, דהיינו שאפשר להחשיבו כחפצא של ממון. משא"כ ללישנא בתרא, דוקא כשאינו ממון ממש הוי דבר הגורם לממון. ועל כן שפיר קאמר הגמ' דגם שטר הוי גורם לממון, אף דאין גופו ממון [אך אין זו דעת הרמב"ן, וכנ"ל, שכתב שלפי ההו"א שטר הוי ככיס מלא מעות].

יט. לפי זה לא קשיא מהגמ' בסנהדרין (דף קי"ב, ב') דלר' שמעון קדשי מזבח דחייב באחריותן יכול להחשב בכלל עיר הנדחת, משום דהוי דבר הגורם לממון. דהתם אזיל לפי הלישנא קמא, וכמסקנת הגמ' אצלינו. ועיי' בקצה"ח (סי' שפ"ו אות ז') שהביא קושיא זו בשם בנו והניח בצ"ע.

גם יש לתרץ בזה את שיטת הריב"ם (ב"ב דף צ"ד, א', ד"ה נותן) על הא דקאמר התם בגמ' דהבורר צרורות מתוך החטין של חבריו חייב לשלם. והריב"ם שם כתב דהוא מדין דבר הגורם לממון. והק' הבינת ראובן (ב"ק סי' כ"ה) לכאורה קשה, הרי הצרורות לא הוו מעולם ממון, וא"כ לא הוו דבר שעיקרו ממון. אמנם על פי הנ"ל, ביאור דבר שעיקרו ממון, דהיינו שאפשר להחשיבו כחפצא של ממון, וכלישנא קמא דפסחים הנ"ל. וי"ל דסוגיא דב"ק אזיל כלישנא בתרא.

כ. אמנם עיי' בספר גנזי הגר"ח (סי' ל"ח) דכתב דכל כוונת הגמ' בפסחים הוא רק בדבר הגורם לממון מחמת חיוב אחריות, דהתם שפיר אמרינן דכל זמן דהוא בעין, עדיין אינו מחייב באחריות, ולא הוי דבר הגורם לממון. משא"כ בקדשים שחייב באחריותו, שעל ידם רוצה לקיים את נדרו, הוי דבר הגורם לממון לדידיה, גם כשהחפצא קיים. ולפי דבריו, כל סוגיין, וגם דברי הרמב"ן דשטר הוי ככיס מלא מעות להו"א, אינם תלויים בסוגיא דפסחים, שהרי גם עתה הוי השטר גורם לממון, דעל ידו יכול בעל השטר לגבות את חובו. ובזה כו"ע מודו דהוי גורם לממון גם כשהוא בעין.

וא"כ שוב צריך להבין את השו"ט של הגמ' אי דבר שאין עיקרו ממון הוי דבר הגורם לממון, וכן צריך לתרץ את שיטת הריב"ם, דלא תקשה עליו קושית הבינת ראובן.

ביאור דבר שעיקרו ממון לפי רש"י

כא. בדעת הריב"ם, עיי' מש"כ בבינת ראובן דרק לענין שטר קאמר הגמ' האי כללא דעיקרו ממון, דשטר אינו גוף החוב, דלא השטר מחייב את הלוה, אלא גוף ההלוואה. והשטר אינו אלא גורם ליכולת גביית הממון, דכיון דאיכא שטר אין הלוה יכול לכפור בחוב. אבל בשור הנסקל, חיוב הממון הוא משום גוף השור, אלא היכא דאיכא שור בעולם אומר לו הרי שלך

לפניך. ואי"ז דומה לשטר. אמנם דבריו צ"ע, שהרי הגמ' מבססת את דין עיקרו ממון על דין גזל חמץ ועבר עליו הפסח.

אמנם עיי' ברש"י בסוגיין, שכתב כפשוטו, דעיקרו ממון היינו שמתחילתו היה ממון, ועתה, אף שאינו שוה ממון, גורם לממון הוי. והיה אפשר לומר דכל שעבר ממצב שהיה ממון, ועתה גורם לממון, רואים כאילו נמשך מה שהיה ממון גם עתה⁷. אבל אם מעיקרא לא היה ממון, אין מה שגורם לממון יכול לחדש עליו שם ממון. כלומר, אין דבר הגורם לממון עדיפא על ממון ממש. וכעין מה שכתב הר"ן בקידושין דדוקא בחפץ שוה פרוטה יכול לומר לדידי שויא לי, אבל אם אינו שוה פרוטה, לדידי שויא ליה אינו יכול להשוותו להיות ממון. גם כאן, מה שגורם לממון אינו יכול להפוך דבר להחשב לחפצא של ממון, אם לא היה בעיקרו ממון.

ביאור הגמ' שמביאה את דברי רבה לענין דבר הגורם לממון

כב. על פי זה מובן גם פשט הגמ' (ב"ק דף צ"ח, ב') שהביאה מרבה דגזל את החמץ ועבר עליו הפסח, ובא אחר ושורפו, לר' שמעון חייב דדבר הגורם לממון כממון דמי. מדברי רבה הגמ' לומדת דבעינן דבר שעיקרו ממון. וקשה, מדוע אין הגמ' מביאה מקדשים שחייב באחריותן, שהוא מקור דברי ר' שמעון, ונלמד משם דדוקא בכה"ג דעיקרו ממון ס"ל ר' שמעון דדבר הגורם לממון כממון דמי.

ויש מקום לתרץ, שהגמ' מעדיפה להביא את דברי רבה, משום דאי הוה ס"ל לרבה דגם בדבר שאין עיקרו ממון סבר ר' שמעון דדבר הגורם לממון כממון דמי, מדוע לא הביא דוגמא מדבר שאין עיקרו ממון, כשטר. מוכח דדוקא קאמר רבה דרק בדבר שעיקרו ממון קאמר ר' שמעון דדבר הגורם לממון כממון דמי.

אמנם על פי מה שבארנו שיטת רש"י, יש לומר עוד דרבה מחדש דדבר שעיקרו ממון הוא גם בדבר שהיה ממון, ונהפך להיות אינו שוה ממון, כגון חמץ בפסח, ושוב נהפך להיות גורם לממון, דהיינו לאחר הפסח. וגם בכה"ג חשיב עיקרו ממון.

אדרבה, יש להקשות על רש"י, כיון דבזמן פסח לא היה החמץ גורם לממון, דהכל היו מצווין עליו לבערו, אם כן מדוע נחשב עיקרו ממון. ואולי נאמר שכיון דבשעה שגזל היה ממון

7. ועתה ראיתי שכתב בספר מנחת שלמה (ח"ב-ג, סי' קל"ה) לדון בדברי נתיבות המשפט שאם הזיק דבר שאין אפשרות למכור, כגון זכות הליכה בשדה, ואין זה שוה אלא לבעל הזכות, אין על כך תשלומי מזיק. ועל כן אם מכר בעל השדה את שדהו לארבעה בני אדם, ועל ידי זה הפסיד את בעל הזכות את האפשרות ללכת בשדה, דאינו חייב על כך תשלומי מזיק. וכתב המנחת שלמה שהאחרונים למדו מדברי הנתיבות שגם אם הזיק כוס שהוא יקר רק בעיני בעל הכוס, כגון כוס שירש מאבותיו, אין המזיק צריך לשלם אלא את מה שאפשר למכור כוס זה בשוק. וכתב שם המנחת שלמה, דגם לר' שמעון דס"ל דדבר הגורם לממון וכו', אין זה אלא במה שהיה ממון לכל העולם ועתה אינו שוה אלא לו, אך הכא, דמעולם לא היה חפץ זה שוה לעולם, אין כאן דין ממון. וגם לר' שמעון יסבור הנתיבות דאין דין תשלומי נזק אלא לפי שווי החפץ בשוק. לפי מה שכתבנו, זו כוונת רש"י בענין עיקרו ממון.

גמור, ומאותה שעה נתחייב ב"והשיב את הגזילה", וגם עתה רוצה להשיב מחמת חיוב זה ד"והשיב", חשיב עיקרו ממון.

כג. עוד יש לתרץ מדוע הגמ' מביאה דברי רבה ולא דין קדשים שחייב באחריותו, שהגמ' רוצה להביא דומיא דשטר דאין גופו ממון. ואף החמץ, נאסר בהנאה, ועל כן הוי כעין אין גופו ממון. משא"כ בקדשים שחייב באחריותו, שהסיבה שאינו נמכר הוא משום שעומד להיות קרבן, ומחמת חשיבותו אין לו דמים, ואין זה דומה לאין גופו ממון.

תירוץ קושית הש"ך לפי שיטת בעל סה"ת וביאור שיטת הריב"ם

כד. על כל פנים, אם כנים אנו בביאור עיקרו ממון, נוכל לתרץ את שיטת בעל ספר התרומות, שקשה עליו קושית הש"ך, מנלן לאמימר דלר' מאיר לא בעי דבר שעיקרו ממון. וחלקנו, בביאור השני בדבריו, בין חכמים דמחייבי על מעשה מזיק ובין ר' מאיר דעיקר החיוב הוא על ההפסד הממון ולא על המעשה, אלא דהתורה התנתה דבעינן מעשה כדי להתחייב על ההפסד.

על פי מה שבארנו עתה, הדברים מובנים יותר. לרבנן, החיוב הוא על מעשה הנזק. ועל כן החיוב אינו אלא אם כן מזיק חפץ. ובזה אמרינן דכל דאין עיקרו ממון, מעולם לא היה חפץ שיש לחייב על הזיקו. אמנם לפי ר' מאיר החיוב הוא על ההפסד הממוני, אלא שהתורה תלתה את התשלומים בהחזרת חפץ. ועל כך קאמר אמימר, דאם אך לחפץ שווי ממוני, הגם שהוא מצד שהוא גורם לממון, יש על מה שיחול חיוב תשלומים. ובזה אין צורך בעיקרו ממון, ואין צורך להשוותו חפץ על ידי מה שהיה בעבר חפץ בעל שווי ממוני.

כה. ומה שהקשינו על הריב"ם דב"ב, יש לומר דס"ל דכיון דגורם לממון מחמת שמעורב בחיטה ומתבטל בו, וחיטה ממון הוי, הרי הוא כעיקרו ממון ממש. אף שבאיסורין כללו האחרונים שאין המתבטל מקבל מעלת המבטל, הכא שאני, דבאמת לוקח משלם על הצרורות, אך רק משום שהוא מתבטל בחיטה. משא"כ בשטר, שמעולם לא היה אלא גורם לממון.

ג. גדר תשלומי ממון במזיק ממון חבירו

שורש החקירה אי חיוב תשלומים הוא החזרת החפץ או רק החזרת הפסד שוויו

כו. מה שחקרנו בענין חיוב מזיק ממון חבירו, אם יש חיוב למזיק להחזיר לניזק את החפץ על ידי תשלום שוויו; או שחיוב המזיק הוא על הפסד ממונו של הניזק ולא על החפץ – יש לומר דתלוי במחלוקת ראשונים אי מזיק הוי מלוה הכתובה בתורה או לא.

אילולא שכתבתה התורה חיוב אדם מזיק, היה מקום לדון מה היה דינו. יש מקום לומר שלולא הפסוק, היינו מחייבים גם בגרמא, דסוף סוף הניזק הפסיד ממון מחמת המזיק.

אמנם גם אפשר לומר דלולא דהתורה למדה אותנו שיש חיוב באדם מזיק ממון חברו, היינו פוטרים לגמרי. ועיי' בתו' פ"ק דקידושין (דף י"ג, ב' ד"ה מלוה הכתובה בתורה) שהכלילו נזיקין בהדי הני דהוו מלוה הכתובה בתורה. ויש להסתפק אם כוונת התו' דרק מחמת שיעור החיוב הוי מלוה הכתובה בתורה, אבל עצם החיוב של מזיק הוי פשוט כמו הלואה או מכר; או"ד כוונת התו' שעצם החיוב במזיק הוי מלוה הכתובה בתורה.

עוד אפשר לומר, דגם אילולא שהתורה חייבה במזיק אדם ממון חברו, היינו מחייבים, אבל לאחר שהתורה הגדירה חיוב זה בפסוק "מכה בהמה ישלמנה", ממילא שמענו דרק דומיא דמכה בהמה יתחייב.

לפי זה יש לומר דר' מאיר ס"ל דאין התורה באה להגדיר מחדש דיני נזקין, אלא רק למעט. אבל עצם החיוב הוא משום דהפסיד לניזק ממון. ועל כן ס"ל דאין למעט אלא גרמא ממש, אך לא גרמי. אבל רבנן סברי דמהפסוק "מכה בהמה ישלמנה" ילפינן עצם חיוב מזיק ממון חברו. ורק בדומיא דמכה בהמה חייב. ובעינן גם דומיא דבהמה, כלומר דאיכא חפצא, וגם דומיא דמכה. ולפי מה שבארנו בדרך אחת את דברי ספר התרומות, איהו ס"ל בדעת ר' מאיר דאמנם מזיק אינו מלוה הכתובה בתורה, וצריך לשלם את הפסד ממנו בכל ענין, בין במעשה בידים ובין בגרמא. אלא דהתורה חדשה דגדר התשלומים הוא דוקא בחפץ.

מדוע צריך פסוק לחייב תשלומים בגזלן

כז. מה שיש למצוא עוד בענין זה, דהנה, בספרא (סוף פרשת ויקרא, פרשתא י"ג) תניא:

והיה. מיד. מה יעשה? – "והשיב". יכול והשיב דוקא? – ת"ל ושילם.

[זוהי גרסת הגר"א. ולפי הר"ש משאנץ והראב"ד: אינה שם, או אינה שבי? ת"ל ושילם.]

נראה שכוונת הספרא, לפי הגר"א, הוא כמו הר"ש משאנץ והראב"ד, דהיינו אם החפץ אינו שם, ואינו לקיים "והשיב", אינו חייב לשלם. כן היה ההו"א של הספרא. וילפינן מפסוק: "ושילם", דאיכא חיוב תשלומים בגזלן כשאין החפץ הנגזל קיים. ולכאורה קשה, מדוע צריך פסוק לחייב, הרי מזיק הוא.

ואי נימא דלולא פסוק אין מזיק חייב, כשיטת התו' דהוי מלוה הכתובה בתורה, ניחא. אבל אם חיוב מזיק הוא דין פשוט מסברא גם ללא קרא, קשה, מנלן למימר דגזלן פטור אם אין החפץ קיים.

אמנם גם לתו' לא אתי שפיר, גם אי נימא דמזיק הוי מלוה הכתובה בתורה, כיון דסוף סוף מזיק חייב, מדוע נימא דדוקא גזלן שאני.

כת. וצ"ל דבשעה שעשה מעשה גניבה, החפץ היה בעין, וחיוב ההחזרה נובע מכך דממונו דהנגזל נמצא אצל הגזלן, דאין קנין גזילה מועיל להקנות לגזלן את החפץ להיות שלו. וזה כלול ב"והשיב". ומה שאחר כך אין החפץ קיים, אי"ז מחמת מעשה הגזלן. [דבגוונא דתברה או שתיה, חייב כשעת ההיזק, או משום דהוי גניבה חדשה, כשיטת קצוה"ח (סי' ל"ד אות ג')]

או כמזיק (כשיטת הנתיבות שם). וזה פשיטא דחייב מחמת דגנב מחדש או הזיק. וכיון דליכא מעשה נזק חדש, הו"א דאין הגזלן חייב לשלם. קמ"ל "ושילם" דאיכא חיוב תשלומים גם אם אין מעשה נזק או גזל חדש.

לפי זה אין ראיה מהספרא לענייננו, דבגזלן צריך פסוק כדי לחדש שהוא חייב גם משום מזיק.

חקירה בדין תשלומים דגזלן האם הוא מדין "והשיב" או דין נפרד

כט. ועתה יש לחקור, למסקנת הספרא, האם חיוב התשלומים של הגזלן, כשאין החפץ הנגזל בידו, או כשהיה שינוי וכדומה, האם הוא חיוב מדין "והשיב", או שהוא חיוב בפני עצמו שאינו תלוי בדין "והשיב". אם חיוב התשלומים הוא מדין "והשיב", ממילא יוצא שחיוב התשלומים הוא להחזיר את החפץ שנגזל, כפשטות לשון "והשיב את הגזילה וכו'". אבל אם החיוב הוא עצמאי ואינו קשור בהשבת החפץ הנגזל, יש לומר דהתשלומים באים משום הפסד הממונ.

ונראה שהאחרונים נחלקו בדעת הרמב"ם בענין זה. ר' חיים ופ"ט מהל' גזילה ואבידה הל"א ד"ה והנה ברמב"ם פ"א מהל' גזילה הוכיח שהרמב"ם סובר שחיוב תשלומים הוא דין אחר, ואינו קשור ל"והשיב את הגזילה". וכך הבין ר' חיים את הספרא הנ"ל. עיקר הראיה של ר' חיים הוא מהא דהרמב"ם כתב דאין מלקות בגזלן, אם החפץ בעין, משום דהוי לאו הניתק לעשה, ואם החפץ אינו בעין אין מלקות משום דניתן לתשלומים ואינו לוקה ומשלם. מוכח דאם אין החפץ בעין, אין דין "והשיב".

ואילו בחידושי הגרנ"ט על ב"ק מקשה על דין שינוי, מנלן לגמ' (דף ס"ו, א') לומר בפשטות שאם אין החפץ כמו שגזל, הגזלן קנה ועל כן צריך לשלם, אולי אם אין החפץ כמו שגזל פטור לגמרי, דהיינו גם מהחזרה וגם מתשלומים, כי אין הגזלן קונה את החפץ הנגזל⁸

8. עיי' שם ברש"י שפירש דאיירי בשינוי בידי הגזלן. והיינו כתברה או שתיה. ולפי זה תו לא קשיא קושית הגרנ"ט, שהרי בכה"ג פשיטא צריך לשלם, לפחות לשיטה דהוי מזיק. אמנם יתכן לומר דכוונת רש"י לתרץ קושיא אחרת ולא קושית הגרנ"ט. שהרי התו' הק' שם לעיל מיניה, מדוע בעינן שני מקורות לדין שינוי, האחד מ"הן" ולא שינוייהם, כשיטת בית הלל, והאחד מ"אשר גזל". ויש לומר דרש"י בא לתרץ קושיא זו, ד"הן" ולא שינוייהם איירי בשינוי הבא ממילא, ואילו "אשר גזל" איירי בשינוי בידים. אבל באמת ס"ל לרש"י דגם תברה ושתיה הוי גזלן, וממילא שוב אין מקור לכך דיש לשלם, דבגזלן על פי קושית הגרנ"ט, כל דליכא מקור מפורש למדנו רק דין החזרת החפץ, אך לא דין תשלומים.

והנה, בענין זה אוסיף ששאלתי את מרן הגר"א שפירא זצוק"ל, לשיטת הנתיבות דתברה ושתיה חייב משום גזילה חדשה, וכפשטות הגמ' בהמפקיד, קשה, מה בין תברה ושתיה ובין גזל עצים ועשאן כלים (ריש הגוזל קמא), דמשלם כשעת הגזילה. בשלמא לקצות אין זה קשה, דתברה ושתיה חייב מדין מזיק. ואילו עצם ועשאן כלים אין דין מזיק. אבל לנתיבות דכל שינוי הוי גזל, מדוע

[הגרנ"ט בדבריו שם אינו מזכיר את הדרשה הנ"ל של הספרא]. ותל' על פי משמעות דברי הרמב"ם שכל דיני השבה, גם התשלומים, נלמדים מ"והשיב". כלומר, אין יתור דשינוי קונה, אלא יש מסורת דילפינן מהפסוק דיש דין תשלומים. ועל כרחך הוא משום דשינוי קונה, דלא יתכן גם להחזיר את החפץ וגם לשלם, דא"כ הוי דין כפל.

והנה, החזו"א (ו"ד סי' ע"ב אות א') כתב כדבר פשוט שגם בגזל החיוב הוא על ההפסד הממוני ולא על גוף החפץ. ועל כן, בין אם החפץ התיקר או לא, אין התשלומים אלא כשווי החפץ בשעת הגזילה. ושם האריך קצת, דחיוב התשלומים הוא נמדד במטבע היוצא בשוק [והגדרת מטבע לפי החזו"א שם הוא כל שהסכימו עליו בני המדינה למכור ולקנות בו ולהעריך בו את כל השוק, כמו שנהוגין המדינות]. ותמה על כך החזו"א, דאם כן כל חובת התשלומים של תורה תלוי הוא במנהג בני אדם. ואם יהיה מקום שאין לו מטבע שיוצא בשוק לא נמצא חובת תשלומים. עיי' שם מה שתי'.

מקור לדברי הרמב"ן דבאומר הרי שלך לפניך ליכא חיובא דמזיק

ל. על כל פנים יש לשאול, אם חיוב ממוני בגזל אינו נובע מ"והשיב" אלא מחיובי מזיק, יש לשאול אם שווי החפץ ירד משעת הגזל, מדוע לא ישלם את ההפרש השווי כשמחזיר את החפץ. ולכאורה מההכרח לומר דגילתה התורה דכל היכא דיכול המזיק לומר הרי שלך לפניך, אינו מתחייב בתשלומים.

לא. והנה, הבאנו לעיל מה שהק' הרמב"ן מדוע היזק שאינו ניכר פטור לר' מאיר דדאין דינא דגרמי, הרי הפסידו ממון. וכתבנו דמשו"ה ספר התרומות נאיד משיטת הרמב"ן. אך הרמב"ן עצמו תל' דכל שיכול לומר הרי שלך לפניך אינו מזיק. עיי' שם בדבריו, שסתם ולא פירש.

אמנם על פי דברינו, יש לנו מקור לדבריו מהא דגזלן אינו משלם כשיכול לומר הרי שלך לפניך, אף שתשלומי גזלן הם מדין מזיק.

שני פסוקים המחייבים מזיק ממון חבירו – שני גדרים בחיוב מזיק ממון חבירו

לב. אמנם יש עוד לעיין בגדר חיוב תשלומי מזיק ממון חבירו. בענין זה ישנם שני פסוקים בפרשת "אמור". האחד: "ומכה בהמה ישלמנה נפש תחת נפש". והשני: "ומכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת". עיי' שם ברש"י שכתב שהפסוק הראשון עוסק בהורג נפש בהמה, והשני

בתברה ושתיה משלם כשעת היוקר, ובגזל עצם ועשאן צמר משלם כשעת הגזילה, ולא נאמר שבשעת השינוי הוציא מרשות בעל הבית.

ותל' מו"ר זצוק"ל דעצים ועשאן כלים אינו מעשה גזל. וכל מה שנחשב גזלן הוא משום שקדם לכך מעשה גזילה. וע"כ צריך לשלם כשעת הגזילה. משא"כ תברה ושתיה הוי מעשה גזל או מזיק גם ללא הגזל הראשון, ועל כן צריך לשלם כשעת היוקר.

במזיק ממון חברו. ונשאלת השאלה, מדוע צריכים שני פסוקים. הרי החיוב הוא על הפסד ממון חברו, ובזה אין הבדל בין הורגו ובין מזיקו נזק כזה המוריד את שוויו בשוק, וכלשון הגמ' מאי לי קטלא כולא מאי לי קטלא פלגא.

יש מקום לומר דיש חילוק בין שני הפסוקים בתשלום על הנזק. אם הבהמה מתה, אזי חייב המזיק להחזיר לניזק בהמה, אלא דהתורה חדשה דיכול לשלם ממון שווי הבהמה. ואילו אם לא מתה הבהמה, אזי אין התורה מחייבת להחזיר בהמה חדשה, שהרי הבהמה עדיין חיה ונמצאת ברשותו של הניזק, ואין הו"א שהמזיק יקח את הבהמה הנזוקה אליו וישלם שווי בהמה שלימה. אלא על כרחך דחייב תשלומים הוא לשלם את שווי הנזק בלבד.

לג. על פי זה יש מקום להבין את חקירת האחרונים בדיון בעלים מטפלים בנבילה (ב"ק דף י', ב'). דיש לדון אם הכוונה דאין המזיק חייב כלל שווי הנבילה, ובזה לא הזיק; או"ד הכוונה היא דהמזיק חייב לשלם בהמה שלימה, אלא דהתורה חדשה דהנבילה הוי בכלל תשלומי המזיק. והאחרונים הוכיחו דהוא מחלוקת ראשונים. ואכ"מ. ולכאורה מה הו"א שיצטרך המזיק לשלם את דמי בהמה שלימה, כיון דאין נזקו הממוני אלא בשווי הבהמה פחות שווי הנבילה.

אך על פי הנ"ל הדברים מובנים. כיון דילפינן מהפסוק "מכה נפש בהמה ישלמנה נפש תחת נפש", היינו שאם הרג בהמה צריך לשלם בהמה גמורה. אלא דהתורה חדשה דהנבילה הוי בכלל התשלומים.

ולמאן דס"ל דאין חיוב הנזק אלא עד שווי הנבילה, ואין שוויו בכלל הנזק, יש לומר דגם איהו ס"ל דבעי נפש תחת נפש, וכלישנא דקרא, אלא כיון דאין ההחזרה אלא בתשלומי ממון, דתשלומי ממון הוי כהחזרת החפצא, ממילא אי"צ לשלם אלא עד שווי הנבילה ולא עד בכלל.

לד. והנה, הגמ' בב"ק ריש החובל מביאה היקש בין מכה אדם למכה בהמה. כדי ללמוד דעין תחת דהחובל בחבירו משלם ממון. ההיקש הוא מהפסוק "מכה בהמה ישלמנה נפש תחת נפש", דאיירי בהורג בהמת חברו. מוכח מזה, דגם הורג בהמת חברו החיוב הוא ההפסד הממון ולא החזרת בהמה חדשה, כמו בחובל בחבירו.

אמנם הספרא עושה אותם היקשים ואינו מזכיר "נפש". מוכח שלפי הספרא, חיוב חובל בחבירו נלמד מ"מכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת", שזה הפסוק בעוסק במזיק ממון חברו. ולפי זה שפיר יש לומר דאיכא שני חיובים במזיק ממון חברו, כשמזיק את החפץ אך הוא נשאר, החיוב הוא תשלום ההפסד הממוני, אך אם הפסיד את החפץ לגמרי, אזי החיוב הוא להחזיר חפץ חדש.

מחלוקת הפוסקים במזיק אתרוג מהודר של חברו

לה. והנה, בענין הערכת נזק לתשלומי נזיקין, ישנן דעות שונות בין הפוסקים. עיל' חכם צבי (סי' ק"כ) שמביא את דברי המהר"ם מינץ (סי' קי"ג) במי שהזיק את אתרוגו המהודר של

חבירו, דס"ל למהר"ם מינץ דאינו חייב לשלם אלא דמי אתרוג שיוצאים בו ידי חובתו בלבד. והביא ראיה לדבריו מהא דב"ק (דף ע"ח, ב').

בעי רבא הרי עלי עולה והפריש שור ובא אחר וגנב מי פטר גנב נפשיה בכבש לרבנן... מאי מי אמרין שם עולה קביל עילויה או דלמא מצי א"ל אנא מצוה מן המובחר בעינא למיעבד בתר דאיבעיא הדר פשט גנב פטר עצמו בכבש לרבנן.

תמה עליו המשל"מ (ט"ז ממעה"ק הל"ז) דהתם בקרבן אין לו דמים, ואילו הכא אפשר למכור את האתרוג המהודר בממון רב. וכן ס"ל לחכם צבי.

לכאורה מחלוקתם תלויה בחקירה הנ"ל, דאי נימא דחייב להחזיר לו את החפץ שהזיק, יש מקום לומר דאתרוג נטל אתרוג החזיר. אבל אם שווי ממון שהפסידו חייב להשיב לו, צודקים המשל"מ והחכ"צ שצריך להשיב מחיר האתרוג המהודר, כפי שהיה שוויו בשעת הנזק. וגם אי נימא דמחזיר את החפץ, עדיין קשה, מדוע לא יחזיר חפץ דכוותיה, דהיינו אתרוג מהודר.

[אמנם זה נראה פשוט שגם אם המזיק משלם לאחר סוכות, לא נאמר שעתה שאין לניזק שימוש מצוה באתרוג, אין המזיק צריך להחזיר אלא שוויו בשוק עתה. שזה פשוט שהמזיק התחייב בשעת הנזק, ועל כן גם אם משלם אחרי החג, משלם את השווי שנתחייב בשעת הנזק].

לו. כעין זה מצאנו בהעמק דבר (ויקרא כ"ד, י"ח) דדן בביאור המילה "ישלמנה". שם דן הנצי"ב מה יהיה הדין במי שהזיק את סוס חבירו, ולסוס זו יש מעלה נוספת במה שבעבר רכב עליו המלך. ואנשים משלמים על כך ממון רב. האם זה נחשב בכלל "ישלמנה", או לא [מסקנתו של הנצי"ב אינה ברורה, עיי"ש בלשונו].

בפשטות יש לומר שאותה מחלוקת קיימת בכה"ג שניזוק חפץ ששוה הרבה בגלל סיבה חיצונית, כגון שהוא נעשה על ידי חברת יוקרה וכדומה ('מותג'), אך אפשר להשיג אותו חפץ עם אותן מעלות ואותם שימושים, אך משום שאינה מיוצרת על ידי חברה מפורסמת, היא עולה פחות בשוק. דבר זה מצוי מאד בימינו.

כן יש לדון מה יהיה הדין אם אדם קנה חפץ עם אחריות של שנה. ועתה שניזוק החפץ, רוצה המזיק להחזיר לו חפץ זהה לגמרי לחפץ שניזוק, אבל ללא אחריות. האם יכול הניזק לתבוע את האחריות או לא.

ואי נימא דבכל אלו יש לחייב לפי שווי החפץ בשוק, יש לדון מה יהיה אם לחפץ יש שווי מיוחד רק ביחס לניזק, ולא ביחס לשוק. והיינו כגון שהחפץ הוא ירושה וכדומה. בכה"ג יש שווי נוסף אך הוא רק של הניזק ואינו שוה כד לכל העולם. כבר הזכרנו לעיל שהאחרונים רוצים להביא לכך ראיה מדברי הנתיבות שאינו צריך לשלם אלא את השווי בשוק לכולי עלמא, והגרשז"א דחה את הראיה וס"ל דיש לשלם לפי השווי לניזק.

לז. אמנם באמת יש לחלק, שכל המקרים שהבאנו אינם זהים למקרה של המהר"ם מינץ. בכל המקרים, יש לדון על שני שווים – עצם החפץ ומה שאפשר לעשות בו, וערך מוסף.

כגון, יחוס של כלי שהיה אצל מלך, או שם חברה שיצרה אותו או אחריות על חפץ. אבל בהא דהמהר"ם מינץ, הכל הוא אחד, דהיינו יכולת קיום המצוה. ועצם המצוה מתקיים גם באתרוג פשוט ולא מהודר.

ועל כן, גם אי נימא דבכל המקרים המהר"ם מינץ יודה דאזלינן בתר שווי בשוק, הכא לענין אתרוג וקרוב, אין להחשיב את ההידור כשווי נוסף. ועל כן צריך להחזיר לניזק רק את שווי אתרוג שיש לצאת בו ידי חובה.

לח. אמנם נראה לפי המהר"ם שאם אחד הזיק תפילין יקרות של חברו, אינו צריך לשלם לו אלא תפילין פשוטות. כן הבין החכ"צ, ועל כן דחה שלפי המהר"ם מינץ אם יזיק ספר תורה מהודר של חברו לא ישלם אלא ספר תורה פשוט. וכן כתב המהרש"ם (ח"ד, סי' מז) לענין מזיק תפילין של חברו. וכתבו כדבר פשוט שאין ההלכה כן.

אמנם המעיין בדברי המהר"ם מינץ יראה שדבריו נאמרו דוקא לענין אתרוג, שיש לו שווי אחר, מלבד שווי קיום המצוה. כן נראה מוכח מהמשך דבריו שכתב שאם הזיק אתרוג גדול, על אף שלענין תשלומי אתרוג כחלק מד' מינים, אינו צריך לשלם אלא אתרוג שיכול לצאת בו ידי חובה. אבל כתב המהר"ם מינץ שצריך לשלם את השווי של אתרוג גדול לפי שוויו לאחר החג.

והנה, יש לעיין מה יהיה הדין לפי המהר"ם מינץ כשיש לניזק עוד אתרוג. לכאורה אין המזיק צריך לשלם לו כלל, שסוף סוף יש לו אתרוג שיכול לצאת בו ידי חובה, ואתרוג מהודר אינו חייב ממילא.

אמנם לפי הנ"ל זה אינו. גם לפי המהר"ם מינץ צריך לשלם שווי אתרוג לניזק, והיינו משום שהזיק לו. ובזה לא פקפק המהר"ם מינץ לעולם. כל מה שכתב שאין המזיק צריך לשלם את שווי האתרוג המהודר.

לט. וצריך לומר דכוונת המהר"ם שיש לאתרוג שווי של רוב ימות השנה. ומה שבזמן מסויים שוה האתרוג יותר, משום שיכול להדר במצוות על ידו, ס"ל למהר"ם שבזה אינו חייב, משום דאין זה שווי האתרוג. ומה שצריך המזיק לתת לניזק אתרוג שיוצאים בו ידי חובה, היינו משום דזה שווי אתרוג בימים אלו, שיכול לקיים בו מצוה. אבל הידור מילתא אחריתא היא ואין זה שווי האמיתי של האתרוג.

כדי להבין את דבריו, נביא דוגמא. לכל המפתחות יש אותו מחיר. אבל יש מפתח שהוא פותח אוצר. מסתבר שאם אדם יזיק למפתח זה, אינו צריך לשלם יותר מכל מפתח אחר, אף שיש אנשים שישלמו יותר עבור מפתח זה.

אף אנו נאמר דס"ל לדעת המהר"ם מינץ דהידור מצוה אינו גוף המצוה, כמצות ד' מינים, אלא הוא דין בגברא. וכבר האריכו האחרונים בסברות אלו. וא"כ הוכיח המהר"ם מינץ מהא דב"ק דהידור מצוה אינו גוף המצוה ועל כן אינו אלא כמפתח לאוצר, דהיינו היכי תמצוי לקיים מצות הידור.

מ. לפי זה יוצא שרק לענין הידור מצוה כתב המהר"ם שאין המזיק חייב לתת לניזק. אבל בכל שאר דוגמאות שפיר יכול לסבור שהמזיק צריך לשלם את מחירו המלא של חפץ שניזוק.

מה שמובא בשם ר' חיים במזיק ספר עתיק ועל ידי זה העלה מחיר ספר אחר

מא. ובעודי בענין זה, אזכיר מה שכתבו האחרונים בשם ר' חיים, שאם אדם שרף בול או ספר שיש רק עוד דוגמא לכך בעולם, ועל ידי כך העלה את מחיר הבול או הספר השני להיות פי שנים, אינו חייב לשלם כלל. וזה נראה לי קשה מאד בסברא. ואם נניח שישרוף אדם בול או ספר כה"ג ומשו"ה עלה מחירו של השני להיות יותר מפי שנים, האם יצטרך הניזק לשלם למזיק מדין יורד לתוך שדה חברו. ודאי שלא יעלה כן על הדעת. וא"כ ודאי לא שייך לומר שנתחשב אלא במעשה המזיק בלבד, ולא במה שנגרם רווח מצד אחר. בעצם הענין, נראה שהוא תלוי בביאור דברי הראשונים על הגמ' דמכליא קרנא בריש ב"ק. ואכמ"ל עוד.